

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.27>

ЛАТИШЕВ В.П.

НАУКОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ**SCIENTIFIC PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF FRAUD INVESTIGATION METHODOLOGY IN THE FIELD OF PROVIDING HUMANITARIAN AID**

Актуальність статті полягає в тому, що різноманіття поглядів на методику розслідування та відсутність централізованої бази знань створюють певні труднощі для правоохоронців, які шукають оптимальні рішення в кожному конкретному випадку, у тому числі під час розслідування шахрайств у сфері надання гуманітарної допомоги. Метою статті є дослідження сутності та системи криміналістичної методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги. Наголошено, що поєднання теоретичних знань з практичним досвідом є основою для розробки ефективних методичних рекомендацій, що допомагають слідчому оптимізувати свою діяльність та досягати кращих результатів у розслідуванні кримінальних правопорушень. Натомість, розбіжність поглядів на методику розслідування та відсутність централізованої бази знань створюють певні труднощі для правоохоронців, які шукають оптимальні рішення в кожному конкретному випадку, у тому числі під час розслідування шахрайств у сфері надання гуманітарної допомоги. Акцентовано, що криміналістична методика як наукова концепція та окремий розділ криміналістики має різноманіття поглядів. Висвітлено низку поглядів щодо поняття, системи та сутності криміналістичної методики. Наголошено, що одним з центральних елементів криміналістичної методики залишається криміналістична характеристика кримінального правопорушення. Розглянуто сутність і систему криміналістичної характеристики у методиці розслідування кримінальних правопорушень, висвітлено основні дискусійні аспекти. Зроблено висновок, що елементи криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є відносно сталими. Втім, такі елементи можуть варіюватися. Можна виділити наступні елементи методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги: криміналістична характеристика вчинення шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги; типові слідчі ситуації і програми, алгоритми дій слідчого; особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, а також інших заходів; особливості проведення тактичних операцій тощо.

***Ключові слова:** криміналістична характеристика, методика розслідування кримінальних правопорушень, шахрайство, гуманітарна допомога.*

The relevance of the article lies in the fact that the diversity of views on the investigation methodology and the lack of a centralized knowledge base create certain difficulties for law enforcement officers who are looking for optimal solutions in each specific case, including during the investigation of fraud in the field of humanitarian aid. The purpose of the article is to study the essence and system of forensic methods of fraud investigation in the field of humanitarian assistance. It is emphasized that the combination of theoretical knowledge with practical experience is the basis for the development of effective methodological recommendations that help the investigator to optimize his activities and achieve better results in the investigation of criminal offenses. On the other hand, the divergence of views on investigation methodology and the lack of a centralized knowledge base create certain difficulties for law enforcement officers who are looking for optimal solutions in each specific case, including when investigating fraud in the field of humanitarian aid. It is emphasized that the forensic method as a scientific concept and a separate section of

forensics has a variety of views. A number of views on the concept, system and essence of forensic methodology are highlighted. It is emphasized that one of the central elements of forensic methodology remains the forensic characterization of a criminal offence. The essence and system of forensic characteristics in the methodology of investigation of criminal offenses are considered, the main debatable aspects are highlighted. It was concluded that the elements of the forensic method of investigating certain types of criminal offenses are relatively stable. However, such elements may vary. The following elements of the methodology for investigating fraud in the field of humanitarian aid can be distinguished: forensic characteristics of committing fraud in the field of humanitarian aid; typical investigative situations and programs, algorithms of the investigator's actions; peculiarities of the tactics of conducting individual investigative (search) actions, as well as other measures; peculiarities of conducting tactical operations, etc.

Key words: *forensic characteristics, method of investigation of criminal offenses, fraud, humanitarian aid.*

Актуальність теми. Теоретичні знання, у сукупності з практичним досвідом розслідування тих чи інших кримінальних проявів, дозволяють побудувати певну модель, яка складається з методичних рекомендацій, що дозволяє оптимізувати діяльність слідчого з розслідування кримінальних правопорушень і допомагає алгоритмізувати його діяльність у певному напрямі [1, с. 136]. Натомість, різноманіття поглядів на методику розслідування та відсутність централізованої бази знань створюють певні труднощі для правоохоронців, які шукають оптимальні рішення в кожному конкретному випадку, у тому числі під час розслідування шахрайств у сфері надання гуманітарної допомоги.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню концептуальних засад методики розслідування кримінальних правопорушень присвятили свої праці такі науковці, як В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. К. Лисиченко, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та ін. Проте питання щодо положень криміналістичної методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги не було досліджено у повному обсязі.

Метою статті є дослідження сутності та системи криміналістичної методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична методика як наукова концепція та окремий розділ криміналістики має різноманіття поглядів та розглядається вченими по-різному. Так, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько розглядають криміналістичну методику як систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і здійснення розслідування та запобігання окремим видам злочинів [2, с. 269].

На думку Б. В. Щура, змістовну частину криміналістичної методики становлять методичні рекомендації, які є комплексами взаємопов'язаних типових порад, апробованих слідчою практикою і пропонує до застосування у розслідуванні окремих видів злочинів, що спрямовані на оптимізацію слідчої діяльності [3, с. 8]. У свою чергу, А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій і Р. Л. Степанюк зазначають, що «криміналістична методика є заключним розділом криміналістики, в якому розробляються теоретичні положення та практичні рекомендації з розслідування окремих видів злочинів з урахуванням їх особливостей. Тобто, методика є сукупністю своєрідних програм (алгоритмів) розслідування злочинів, а її практичні рекомендації спираються на наукові положення, які формуються у результаті вивчення конкретного об'єкта – сукупності певних явищ дійсності» [4, с. 5].

У цьому розрізі цілком влучно наголошують представники Львівської наукової школи, що єдиного визначення криміналістичної методики немає, оскільки у наведених різними науковцями визначеннях «ідеться не стільки про існування принципово відмінних понять, скільки про своєрідне авторське трактування одного й того ж об'єкта пізнання засобами спеціальної юридичної лексики у цій сфері». На їх переконання криміналістичну методику можна розглядати у двох сенсах: а) як розділ криміналістики, предметом якого є вивчення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо організації, керівництва планування та провадження, виявлення та розслідування окремих видів кримінальних правопорушень (теоретична аспект); б) як науково обґрунтований процес застосування у практичній діяльності органів досудового слідства криміналістичних методів і засобів розслідування певних видів кримінальних правопорушень (практичний аспект) [5, с. 499].

Формування нових і модернізація наявних криміналістичних методик здійснюється на основі узагальнення та теоретичного пояснення накопиченого емпіричного матеріалу й пізнання наукових фактів, які стосуються як етапів становлення, так і напрямів розвитку методики розслідування злочинів у сучасних умовах. Зважаючи на це, під час визначення напрямів наукового пошуку щодо криміналістичної методики слід виходити з потреб судово-слідчої практики, прогностичного бачення ймовірних шляхів розвитку та структурних змін злочинних проявів, міжнародного досвіду боротьби з ними, оскільки нині, на жаль, спостерігається певна диспропорція між запитами практики і результатами наукових досліджень [6, с. 174].

Аналізуючи погляди вчених щодо структури окремої криміналістичної методики, Т. В. Варфоломєєва звертає увагу, що більшість учених типовими елементами окремої методики розслідування кримінальних правопорушень вважає: криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень окремого виду; обставини, що підлягають доказуванню; типові слідчі ситуації, які виникають на різних етапах досудового розслідування, версії та планування; особливості виявлення того чи іншого виду злочину; початковий етап розслідування, тактика проведення початкових слідчих (розшукових) дій й розшукових заходів; наступний етап розслідування, тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій на цьому етапі розслідування; особливості взаємодії слідчого з органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; особливості використання слідчим спеціальних знань під час досудового розслідування [7, с. 367].

Разом із тим, В. Малюга розширює такий перелік і вважає, що окремі методики розслідування, так чи інакше, мали б охоплювати такі основні розділи (складові елементи): криміналістична характеристика відповідного виду злочину; типові слідчі ситуації на стадії виявлення злочину й етапах його розслідування; криміналістичні питання початку кримінального провадження; закономірності організації та планування розслідування; слідчі версії, обставини, що підлягають з'ясуванню; алгоритм слідчих (розшукових) дій та розшукових заходів, зумовлений завданнями типових слідчих ситуацій; особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та їх комплексів (тактичних операцій); забезпечення координації дій правоохоронних органів у розслідуванні й особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, з контролюючими та іншими державними органами, об'єднаннями громадян тощо [8, с. 61].

Втім, на думку В. В. Тищенко, єдиної усталеної структури методики розслідування злочинів бути не може, оскільки з інформаційної точки зору методика є певною сукупністю знань, а з позиції використання – певним алгоритмом дій; крім того, на структуру методики впливає її функціональна спрямованість [9, с. 270].

Ряд авторів також вносять пропозиції щодо доповнення структури. Наприклад, досліджуючи різні підходи до структури окремої криміналістичної методики, як ми виявили, можна зустріти пропозиції щодо можливості існування в її змісті тактичних операцій, особливостей профілактичної діяльності, особливостей протидії розслідуванню тощо.

У свою чергу, С. В. Бондар зазначає про криміналістичне значення виокремлення в структурі комплексної криміналістичної методики розслідування злочинів організації взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав [10, с. 12]. А вже М. С. Казаренко дійшов висновку, що напрямком удосконалення методик розслідування кримінальних правопорушень є використання ситуаційного підходу з визначенням типових завдань і засобів їх вирішення (процесуальних дій та розшукових заходів) [11, с. 73].

Загалом, структура окремої криміналістичної методики повинна розглядатися як упорядковане, послідовне розміщення елементів, що характеризують зміст положень і рекомендацій з розслідування певних категорій злочинів. Її оптимізація є важливою передумовою вдосконалення криміналістичних методик. Така методика має охоплювати криміналістично значущі дані про вид, різновид або групу злочинів, що впливають на вибір криміналістичних засобів, прийомів і методів, передмет розслідування, дії слідчого на різних його етапах. Виходячи із цього, мають визначатися частини (елементи або самостійні одиниці) структури [12, с. 270].

Одним із центральних елементів криміналістичної методики залишається криміналістична характеристика кримінального правопорушення. З початку процесу формування методики розслідування певного виду кримінального правопорушення відчувається необхідність надання системи узагальнених відомостей про найбільш виразні ознаки даного виду кримінального правопорушення, що має передувати безпосередньо розробці комплексів методичних рекомендацій. На різних етапах становлення методики науковці-криміналісти вирішують це питання по-різному. На підставі аналізу й узагальнення різних методологічних підходів до визначення вихідних засад побудови системи окремої методики розслідування більшість науковців схиляються до

думки, що основою побудови окремих методик є криміналістична характеристика кримінального правопорушення [13, с. 100].

Другою складовою частиною окремої методики розслідування повинні стати типові слідчі ситуації і програми, алгоритми дій слідчого. Ця частина стосується власне перебігу розслідування, який, як свідчить узагальнення практики, поділяється саме на два етапи: початковий і наступний. Але структурна частина окремих криміналістичних методик повинна бути цілісною. У ній мають послідовно викладатися типові слідчі ситуації початкового та наступного етапів розслідування і відповідні умови цих ситуацій, програми дій слідчого – програми (алгоритми) розслідування. Останні з урахуванням характеру й обсягу інформації, що становить зміст цих ситуацій, складаються з: типових слідчих версій, котрі визначають напрями і завдання розслідування, та переліку слідчих (розшукових) дій, які залежно від етапу називаються початковими чи наступними, організаційних заходів, тактичних операцій, за допомогою яких перевіряються ці версії й вирішуються відповідні завдання [12, с. 271].

Самостійним елементом структури окремої методики розслідування злочинів визнаються особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, а також інших заходів. Тобто у ній викладаються особливості тактики найбільш характерних під час розслідування певної категорії злочинів слідчих (розшукових) дій, проведення інших заходів, тактичних операцій без поділу їх на початкові та наступні. Адже власне, за деякими винятками, на кожному етапі здійснюються одні й ті ж слідчі (розшукові) дії тощо, хоча певне коло їх більш властиве для того чи іншого етапу. Однак мають усе ж підкреслюватися специфічні моменти, притаманні тактиці цих слідчих (розшукових) дій, перебігу тактичних операцій залежно від етапу розслідування, на якому вони провадяться [12, с. 272].

Вказані елементи вважаємо цілком доречним включити до структури методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги. Через необхідність комплексного підходу у вирішенні тактичних завдань, вважаємо необхідним до таких елементів віднести й особливості проведення тактичних операцій.

Однією з ключових проблем, що викликає найбільше суперечок серед дослідників, є питання про зміст криміналістичної характеристики.

З приводу структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у криміналістичній науці досі ведуться жваві дискусії як стосовно можливості визначення уніфікованого переліку її елементів, так і її змістовного наповнення. Причому одні вчені обмежуються виокремленням найбільш істотних і інформативних структурних елементів у складі криміналістичної характеристики, а інші, навпаки, здійснюють спроби з визначення максимально деталізованого переліку складових досліджуваної категорії [14, с. 109].

Так, В. В. Пясковський, Ю. М. Чоноус, А. В. Іщенко і О. О. Алексєєв розглядають криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються у способі та механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі суб'єкта злочину, інших обставинах закономірним взаємозв'язком, який слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування [15, с. 430]. Водночас, В. В. Тищенко під криміналістичною характеристикою визначає «систему відомостей (комплекс інформації) про криміналістично-значимі ознаки кримінального правопорушення цього виду, що відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних правопорушень» [16, с. 110]. На думку Е. Оржинської криміналістична характеристика – це інформаційна система, що складається із криміналістично важливих і закономірно взаємозалежних ознак, виявлених у процесі узагальнення практики розслідування і досудового розгляду певної категорії кримінальних правопорушень і виражених у певній їх сукупності, виділеній відповідно до об'єктивних закономірностей [13, с. 100].

Як на нашу думку, вийшов за межі трактування змісту криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень О. Н. Колесниченко. Визначаючи сутність і зміст криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, до її складу вчений включає відомості про: типові слідчі ситуації, основні напрями розслідування, можливі способи встановлення злочинця; спосіб підвищення ефективності роботи слідчого [17, с. 21].

З приводу вищенаведених наукових позицій стосовно змістовного наповнення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень І. Федоренко цілком влучно стверджує, що не варто намагатися запропонувати унікальний для всіх різновидів правопорушень перелік елементів, адже для кожної категорії протиправних діянь характерні певні особливості в механізмі їх скоєння, що й визначають їх специфіку. Як результат, закономірності механізмів учинення

кримінальних правопорушень будуть різними для окремих категорій кримінальних правопорушень, а значить й узагальнені відомості про їх типові елементи також будуть різнитися. Відповідно елементи криміналістичної характеристики теж виокремлюються залежно від видової приналежності кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика – це, передусім, узагальнені відомості про закономірності механізму вчинення протиправного діяння, про його типові ознаки. Останні можуть бути представлені даними про предмет злочинного посягання, способи вчинення, особу злочинця й особу потерпілого, сліди злочину, час, місце й обстановку вчинення кримінального правопорушення [14, с. 110].

Отже, виходячи з цього, можна побачити, що елементи криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є відносно сталими. Втім, такі елементи можуть варіюватися. Можна виділити наступні елементи методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги: криміналістична характеристика вчинення шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги; типові слідчі ситуації і програми, алгоритми дій слідчого; особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, а також інших заходів; особливості проведення тактичних операцій тощо.

Список використаних джерел:

1. Павлова Н. В. Наукові передумови формування окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2 (98). С. 135-141.
2. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. 464 с.
3. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 32 с.
4. Волобуєв А. Ф., Одерій О. В., Степанюк Р. Л. Криміналістика: підручник: у 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. Т. 2. 312 с.
5. Благута Р. І., Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М. Криміналістика: підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., перероб. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
6. Федосова О. В. Становлення та перспективи розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 46. С. 174-178.
7. Варфоломєєва Т. В. Криміналістика. Академічний курс : підручник. 2-ге вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 504 с.
8. Малюга В. Структура методики розслідування окремих видів злочинів і місце в ній взаємодії слідчого. *Підприємство, господарство і право*. 2015. № 8. С. 61-65.
9. Тіщенко В. В. Корисно-наслідницькі злочини: криміналістичний аналіз. Одеса, 2002.
10. Бондар С. В. Взаємодія слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав під час розслідування злочинів у сфері банківської діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 20 с.
11. Казаренко М. С. Про тактичні операції у структурі розслідування економічних злочинів. *Право і безпека*. 2005. С. 73-75.
12. Чердинцев Ю. Г. До питання сучасної структури окремої криміналістичної методики. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 269-273.
13. Оржинська Е. Криміналістична характеристика кримінального правопорушення: поняття та практичне значення. *Національний юридичний журнал: теорія и практика*. 2021. С. 99-102.
14. Федоренко І. Структура криміналістичної характеристики провокації підкупу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 1. Т. 2. С. 107-111.
15. Криміналістика: підручник / В. В. Пяковський та ін. Київ, 2015. 544 с.
16. Тіщенко В. В. Щодо проблем застосування та побудови криміналістичних методик у слідчій діяльності. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали IV міжнар. круглого столу : 27 трав. 2016 р., м. Одеса / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2016. С. 108–111.
17. Колісниченко О. М. Загальні положення методики розслідування окремих видів злочинів : текст лекцій. Харків: Юрид. ін-т, 1976. 28 с.